

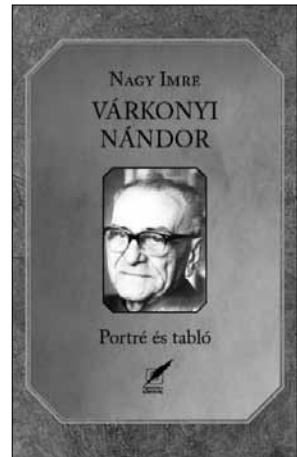
ARC ÉS ARCKÉP

Nagy Imre: Várkonyi Nándor. Portré és tabló

A *Várkonyi Nándor. Portré és tabló* megírásával Nagy Imre hiánypótló művet adott közre a polihisztor íróról – irodalomtörténészről, kultúrtörténészről, lapszerkesztőről –, egyszerűsmind folytatja a pécsi irodalom, s azon túlmenően a pécsi művelődés, kultúra történetének feltérképezését, melynek opus magnuma, az *Ötöröny* a város irodalmi műveltségének alakulását mutatta be a kezdetektől a huszadik század első két évtizedéig – ám akár a Bertók László életművének értelmezéséhez hozzájáruló két kötete (*Bertók László. Beszélgetés és tanulmány*, 1995, *A második kapu*, 2015) is olvasható e tevékenység keretében.

Várkonyi Nándor egyszerűen a huszadik századi pécsi irodalom centrális alakja, igazi apafigurája, akinek hatása – függetlenül a szcena változó szereplőitől, a szellemi és történelmi közeg változásától – évtizedeken átívelően tapasztalható, folyóirata, a *Sorsunk* állandó viszonyítási pontot jelentett a későbbi pécsi folyóiratok, így a *Jelenkor* szerkesztői számára is. Öregkori, barázdált és nevetős arcát ábrázoló fotója évtizedek óta függ a mindenkor főszerkesztő szobájának falán. Nézzük hát, milyen portré rajzolódik ki Nagy Imre könyvéből róla.

A *Végzőban* tanítványának nevezi magát a szerző, és reményét fejezi ki, hogy „nem méltatlanul” – a könyvet olvasván ezt a reményt a magunk részéről igazolva látjuk. Mielőtt azonban a kibontakozó Várkonyi-portréről szólnánk, érdemes magának a szerzőnek a habitusáról néhány szót mondani. Mindenekelőtt a tudományos objektivitásra törekvő, mérlegelő, a különböző – nemritkán egymásnak feszülő – álláspontokat méltányosan ismertető magatartására hívjuk fel a figyelmet. Nagy Imre nem keresi a szellemi konfliktusokat, inkább udvariasan jelzi távolságtartását azokban az esetekben, ha véleménye eltér, így természetesen Várkonyi, könyvének „hőse” esetében is. Olykor pedig, általában a modern tudomány eredményeit ismertette higgadtan ismerteti a cáfolatként szolgáló állításokat. Noha Várkonyi nemritkán hangsúlyozza a szintetizáló szemléletmód szükségességét, van azonban némi karakterkülönbség a szerző és mestere között. Míg Nagy Imre kiegyensúlyozó szemlélete érzékelhetően belülről, természetes módon fakad, Várkonyi esetében – vélhetően mind a kor feszültségei, a két világháború és Trianon sokkja (amely ifjúkorának szeretett vidékétől, Nyitrától elszakította), mind a *Pergő évek*ben elmesélt keserves gyerekkora miatt – sokkal zaklatottabb, ellentmondásosabb lelkiállást bontakozik ki írásaiból. Nagy Imre kellőképpen hangsúlyozza is ezt a lelki karaktert az önéletrajzi mű értelmezése közben, s e veszteségek hatását a „sértett férfi” megnevezésbe sűríti. (A másik két általa azonosított szerepmagatartás a *Pergő évek* önelbeszélésében az

Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2017
336 oldal, 3200 Ft

ifjúkorban a „bűnös fiú”, majd később a „remete” alakzata, amely utóbbit 1921-re teljessé váló süketségével és a pécsi egyetemi könyvtárba való elvonulásával hoz kapcsolatba.)

Nagy Imre „tudományos expresszionizmusnak” nevezi Várkonyi módszerét, akinek (Gallus Sándornak a *Szigetben* az „exisztenciális őskortudományról” írt megállapításait Várkonyi habitusával rokonítva) „tudománya egyúttal életfilozófiája is”. Eszmetörténetileg a széles értelemben vett modernizációkritika áramlatán belül helyezi el munkásságát. Éppen a modern individuális társadalom kritikájának talaján állva az írás számára – vállalt szellemi és erkölcsi programja szerint – nem önmegvalósítás, a bírált, önző ego kiterjesztése, hanem egzisztenciális cselekvés, sőt, tehetjük hozzá, talán az önmegváltás fáradtságos útja. A makro- és mikrokozmosz összefüggése alapján mindenkor az emberben lévő „isteni rész” fontosságát hangsúlyozza Várkonyi, amiből következően azt konstatálhatjuk, hogy írásainak jellemző karaktere egyfajta „sollen”, azaz az állandó követelés az ember erkölcsi és szellemi magasabbra jutása iránt.

A *Pergő évek* önelbeszélésének vizsgálatát követően a könyv második fejezete két fiatalkori barátához, Pogány Bélához és Révay Józsefhez fűződő kapcsolatát, valamint azok munkásságát mutatja be, míg a harmadik fejezet a *Magyar Dunántúl* című különös, regionális gondolkodást tükröző írói kísérletével foglalkozik, amelyet szerzője „tájtörténeti összefoglalás”-ként aposztrofált. Az 1944-ben megjelent művet és annak „erős németellessen indulatát” Nagy Imre a történelmi krízishelyzettel, a német fenyegetésre adott „önvédelmi” reakcióként magyarázza. (1941-ben a pécsi egyetem bölcsészkarát megszüntették, s helyére – a „Schwäbische Türkei” központjába – német fakultást terveztek állítani.) Ezzel együtt is bírálja a könyv magyar őstörténeti, a hun-avar-magyar kontinuitás talaján álló elképzelését, a fajelmélet terminológiájának használatát és a falusi kultúra idealizálását. A negyedik fejezet a *tanulmányíró, a kritikus és a cikkíró Várkonyit* állítja középpontba, akinek írásaiban „a pozitívizmus iskoláját kijárt szellemtörténész” szemléletét azonosítja. Már egyes kisebb terjedelmű szövegeiben is kimutatja, de még inkább az 1928-as első változatot másfél évtizeddel követő *Az újabb magyar irodalom 1880–1940* című monográfiájában látja felerősödni azt a tendenciát, amely a polgári és népi irodalom kibékíthetetlen ellentétét állítja, és az utóbbi, a szerinte a „nemzeti génuszt”, a magyar „faj” lelkeségét tisztán hordozó népből sarjadó irodalom mellett teszi le a garast. Az ötödik fejezet, a „*Gáncs és dics*” a korabeli kritikákon, a módszertani problémákon túl – egyebek közt ilyen a pozitívista és a szellemtörténeti szemléletnek a munkán belüli egymásnak feszülése – Nagy Imre saját szakmai kifogásait is ismerteti, és vitára szólítja fel olvasóját. Érdekes ötlet a szerzőtől, hogy a medialitás fogalma alá rendelve tárgyalja *Az írás és a könyv története*, valamint a Petőfi-tanulmányokat tartalmazó *Az üstökös csóvjája* című köteteket. A hetedik fejezet, az *Atlantis redivivus* a szerzője által főműnek tartott *Sziriat*-tetralógia létrejöttét, fogadtatását, valamint magának a műnek az ismertetését foglalja magában, ám épp ennek szerteágazó vonatkozásai miatt erről a recenzió keretében nincs mód hosszabban szólni. Végigkövetve a mű szerkezeti és tematikus egységeit, a fogadtatást, a bírálatokat, a konklúziót végül így foglalja össze: „A magunk részéről (...) a *Sziriat*-tetralógiát irodalmi műként kezeljük, tudományos eszközöket is felhasználó esszének tartjuk” (109–110).

Részben hasonlóképpen jár el a szerző ahhoz a módszeréhez, amelyet az *Öttorony* című nagyszabású munkájában alkalmazott. A kötet első, mintegy harmadát kitevő *Portré. Egy írói életmű megközelítése* című – Várkonyi Nándor szorosán vett szellemi arcképét megrajzoló – részét követően ugyanis a második egység az irodalmi környezetet mutatja be az olvasónak, azt az írói kapcsolati hálót, amelyet Várkonyi szőtt, főképp a Janus Pannonius Társaság (majd később a *Sorsunk* folyóirat) szálainak mozgatójaként. Ez a *Tabló. Az életmű kontextusa: Várkonyi íróbarátai* címet viselő rész, amely bő egyharmadát képezi a munkának, kiemelten szól Hamvas Bélához, Kodolányi Jánoshoz és Weöres Sándorhoz fűződő kapcsolatáról, valamint a húszas évek közepén a pécsi egyetem elindulásához köthetően

napvilágot látó *Symposion* alkotói köréről, illetve a szerző által „pécsi írói körnek” nevezett néhány alkotóról, akik az irodalomtörténet és a mai olvasói emlékezet számára is egyre inkább feledésbe merülnek. A Thienemann Tivadar professzor támogatásával megjelent *Symposion*t bemutatandó inkább a kevésbé ismert vonatkozásokra irányítja a figyelmet: ritkasága miatt teljes terjedelmében közli Várkonyi Nándor versét, sőt elemzi is, majd hasonlóképpen jár el Nagyfalusi Jenő, a kötet másik szerkesztőjének versével is. Az ismeretterjesztő szándék magyarázhatja, hogy ezután Kecskeméti Pál Kantról írott doktori disszertációját is rekapitulálja. S mivel Juhász Gyula írásban üdvözölte a kötet 1925-ös megjelenését, Nagy Imre ismerteti a költő véleményét, mi több, közli *Pécs* című szonettjének szövegét, sőt néhány sorban Juhász Kosztolányi Dezsővel együtt a Pannónia szállóban 1924 májusában tartott irodalmi matinéjáról is beszámol. A *Symposion* második kötetének és recepciójának rövid ismertetése után az alkotói kör két legjelentősebbnek ítélt szépirójáról rajzol miniportrét a szerző, akik zsidó származásuk miatt mindketten tragikus véget értek. Az 1944-ben munkaszolgálatosként a keleti fronton életét vesztő Nagyfalusi Jenőről, Juhász Gyula tanítványáról, Várkonyi szavával a „félbemaradt költőről” ad képet egy-két versrészletének közlésével és elemzésével. Végül a szintén 1944-ben, de Auschwitzzban megölt Kecskeméti György – a fent említett Pál ikertestvére – esszé-, próza- és drámaírói munkásságát ismerteti Nagy Imre.

Míg a Hamvással vagy Kodolányival fennálló szellemi rokonság, illetve a Weöreshöz fűződő ellentmondásosabb, de szeretetteli viszony ábrázolása javarészt valóban fontos vonásokkal gazdagítja a Várkonyi-portrét (bár egyes Kodolányi-regények cselekményének, továbbá keletkezési körülményeinek ismertetése, valamint jó pár Weöres-vers részletének közlése és elemzése e helyeken is megterheli az egyébként bőséges lábjegyzetanyaggal alátámasztott főszöveget), a *Symposion*, de még inkább a „pécsi írói kör” alkotóinak több-kevesebb részletességgel megrajzolt ismertetései már olykor zárványszerű részeket képeznek a szövegben, s a könyv alanyától messzire vezető gondolatok elveszni látszanak a részletekben. Az említett utóbbi csoport – Sásdi Sándor, Dénes Gizella, Zsíkó Gyula, Rajnai László, Solymos Ida – munkásságát az *Akik ráültek Várkonyi felöltőjének szárnyára* című fejezet összegzi, s itt a Várkonyi-portré mögé festett tablón belül újabb, önálló portrékat vázol fel a szerző, aminek következtében az olvasónak olyan érzése támadhat, mint ha a nagy pécsi irodalomtörténeti munka, az *Ötöröny* folytatását tartaná a kezében. Másképp metaforizálva azt mondhatjuk, hogy e kisbolygók pályája rendre a Várkonyi-galaxis legtávolabbi zugaiba vezet, ahol már csak legfeljebb nagy teljesítményű űrtávcsővel azonosíthatók a rendszer részeként. Az irodalomtörténész és kiváló filológus Nagy Imre, aki eredeti, 18-19. századi szakterületén szövegek kritikai kiadását jegyzi, nem tud ellenállni a benne élő tudósi ethosznak, az akribiának, így az egyes portrék számos regény cselekményének elbeszélésén, elemzésén alapulnak, olyan részletekbe is belemerülve olykor, mint két szövegváltozat összevetése vagy a kézirat létrejöttének, illetve a kiadás történetének részletes leírása.

A könyv harmadik fő egységét *Az arckép változatai* című szövegrész képezi, mely a teljes terjedelem szűk harmadát teszi ki. Itt előbb Várkonyi Nándornak a pécsi egyetemen könyvtárosként, majd magántanárként végzett munkájáról tájékozódhat az olvasó. Ez irányú kutatásainak eredményeképpen Nagy Imre közli az egyetemi levéltárban őrzött és publikálatlan, a doktori szigorlat megszerzéséhez írt rövid Várkonyi-önéletrajzot, valamint Tolnai Vilmos értékelésének részleteit. A szerző részletesen nyomon követi Várkonyi magántanári működésének 1936-tól kezdődő csaknem egy évtizedét, azaz hogy melyik évben milyen órákat tartott. A következő alfejezetben az 1931-ben Pécsen megalapított Janus Pannonius Társaság keretében irodalomszervezőként végzett meghatározó tevékenységét mutatja be a kötet, a társaság működését, jelentőségét is méltatva, s néhány fontosabb munkatársának – Lovász Pálnak, Mohácsi Jenőnek, Bertalan Cornéliának és Villányi

Andornak – a miniportréival gazdagítva. Az utolsó fejezet az 1941 és 1948 közt Pécsen működő *Sorsunk* folyóiratot értékeli a lap évfolyamról évfolyamra történő újraolvasása és a fontosnak tartott publikációk kiemelése által. Nagy Imre világosan fölvezeti azt a kulturális kontextust, amelyben a lap létrejött, s melynek a regionális gondolkodás (lásd Várkonyi *Magyar Dunántúl*-koncepcióját) és a népi-urbánus vita voltak a meghatározói. Az olvasó valóban átfogó képet kap a nyolc év szellemi és személyi változásairól, köztük a belső töréssel, amikor a társszerkesztők, Weöres és Makay Gusztáv kiváltak a szerkesztőségéből Csorba Győzővel együtt Várkonyinak a népi írók, mindenekelőtt Kodolányi János iránti elfogultsága miatt. A történet vége azonban ennél sokkal szomorúbb, hiszen Várkonyi és a *Sorsunk* ellehetetlenülésével ér véget a gyászos emlékü „fordulat évében”.

E mostani kötet kiadásáról szólván azt kell mondanunk, hogy – adódik az összehasonlítás – az emlegetett *Öttony*, mely a Kronosz Kiadónál látott napvilágot, bizony gondozottabb edíciónak mutatkozik. Ez a kötet is rendelkezik ugyan, nagyon helyesen, tartalom- és névmutatóval, továbbá bibliográfiával, ám a nyomdába adás előtt a szövegnek jót tett volna néhány utolsó simítás. A szerző gondolati és nyelvi igényességéhez nem illő módon gyakoriak a szövegben a betű- és egyéb hibák, közülük a legfőbbet említve: az egész kötetben hiányoznak a belső idézőjelek, amelyek a hosszabb, különösen az oldalaikon átívelő idézetek esetében rendkívül zavaróak. Bosszantó például, hogy visszatérően azzal a téves információval találkozunk az olvasó, hogy a székesfehérvári Várkonyi Nándor Emlékkonferencia anyagát az *Árgus* 1955. évi egyik száma adta volna közre, ami a rendszerváltáskor induló lap esetében nyilvánvaló képtelenség (1995 a helyes dátum). A magyar folyóirat-kultúrában otthonos befogadó könnyen helyreteresi a lapszúst, de a fiatalabb olvasók fejében zavart okozhat, különösen úgy, hogy még a bibliográfiában is a hibás adat szerepel.

Örvendetes, hogy az *Öttony*hoz hasonlatosan itt is képek illusztrálják a szerző mondanóját. Ám ez is hagy kívánnivalót maga után. Akad képíleg semmitmondó illusztráció, mint az 1928-as *A modern magyar irodalom* nagy, sötét borítója Várkonyi nevével és a címmel (alig valamivel mond többet – „A Danubia kiadása” – ugyane mű belső címlapjának fotója). A Várkonyi tanulmányait tartalmazó *Kaleidoszkóp* borítójának illusztrálásánál, mely 2014-ben jelent meg a Széphalom Könyvműhelynél, bizonyára könnyen találhattak volna olyan példányt, amin nem díszileg efemer módon a PTE Központi Könyvtár címkéje és a kötet jelzete. (Hasonlóképpen a *Petőfi arca* borítójához, amelynek esetében olyan példányról készült a reprodukció, amelyen az érzékenyen felragasztott könyvtári flepni nemcsak a címsorba, de a költő címlapon közölt ismert dagerrotípiájába is belelóg.) Jóval többet nyújtanak a kor megelevenítéséhez a dedikált kötetek, a facsimile levelek, versek vagy egyéb dokumentumok másolatai; a Várkonyit, valamint – a kötet tabló részében hangsúlyosan, illetve a *Sorsunk* szerzői közt rövidebben tárgyalt – író társait ábrázoló fotókból pedig még többet is szívesen láttunk volna.

Összegzésként megállapítható, hogy a könyv bíralt karaktervonásaival együtt is jelentős teljesítmény, ígéretének megfelelően úttörő munka. Nehezebben bizonyítható, de megkockáztatom az állítást: véleményem szerint ezt a könyvet Várkonyi Nándorral, Németh László szavával, „Pécs szent emberéről” nem tudta volna más hasonló mélységben és irodalomtörténeti távlatban megírni, mint Nagy Imre. Egyebek mellett predesztinálta őt erre az páratlan ismeretanyag, amelyet (saját szakterületén és sokirányú érdeklődésén túl) a pécsi irodalom – és tágabban: kultúra – körében elsajátított és részben már közkinccsé is tett, valamint az az irodalomtudósi felelősségtudata, amelyet a következő generációk művelődése iránt érez. Nagy Lászlóra utalva azt mondhatnánk: hogy legyen még emberi arcuk.